

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348095>

УДК 341.9:347.9

Л. М. Токарчук, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
декан економіко-правового факультету
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: zilkovska@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2202-5300>

ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ УКРАЇНИ НОРМ ІНОЗЕМНОГО ПРАВА: ВИКЛИКИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

У статті здійснено комплексне дослідження теоретичних і практичних аспектів застосування судами України норм іноземного права в межах міжнародного цивільного процесу. Підкреслено, що актуальність теми зумовлена зростанням кількості цивільних справ з «іноземним елементом», у яких суди мають визначати зміст, сферу дії та допустимість норм права інших держав. З'ясовано, що правове регулювання відповідних питань ґрунтується на положеннях Закону України «Про міжнародне приватне право», Цивільного процесуального кодексу України та міжнародних договорів, стороною яких є Україна.

Розкрито сутність колізійно-правового механізму визначення застосовного права, який забезпечує баланс між автономією волі сторін та необхідністю дотримання імперативних приписів національного законодавства. Особливу увагу приділено аналізу принципу автономії волі сторін у виборі застосовного права, застереженню про публічний порядок (*ordre public*) як інструменту захисту основ конституційного ладу, прав і свобод людини, а також визначенню меж впливу імперативних колізійних норм у міжнародному приватному судочинстві.

Окремо здійснено аналіз судової практики щодо встановлення змісту норм іноземного права. Визначено процесуальні обов'язки суду та сторін у цьому процесі, зокрема обов'язок суду діяти *ex officio* за наявності підстав для застосування іноземного права. Розглянуто питання залучення експертів-правознавців, використання офіційних запитів, подання документів сторонами й оцінювання доказів щодо змісту іноземного законодавства. Встановлено, що основними викликами залишаються тривалість процедури отримання інформації, мовні бар'єри та неоднакова практика оцінювання експертних висновків судами.

У статті доведено, що застосування іноземного права є важливим проявом інтеграції національної судової системи у світовий правовий простір. Українські суди поступово формують власну практику в цій сфері, що свідчить про підвищення рівня правової культури та професійної компетентності. Водночас наголошено на потребі у вдосконаленні методологічних підходів до тлумачення й застосування норм іноземного права, розвитку міжнародного співробітництва, підготовці суддів у сфері міжнародного приватного права, а також у гармонізації національного законодавства з універсальними та європейськими стандартами правосуддя.

Ключові слова: іноземне право, міжнародне приватне право, міжнародний цивільний процес, автономія волі сторін, імперативні колізійні норми, публічний порядок, судова практика, правова визначеність, ефективний судовий захист, гармонізація законодавства, міждержавне співробітництво.

Постановка проблеми. Активні процеси глобалізації, міжнародної торгівлі та міграції зумовлюють постійне зростання кількості судових спорів з іноземним елементом. Українські суди все частіше стикаються із ситуаціями, коли для належного вирішення справи потрібно застосувати норми іноземного права. Незважаючи на те що національні суди зазвичай керуються українським матеріальним і процесуальним правом, чинне законодавство України прямо передбачає можливість застосування українськими судами норм права інших країн. Така необхідність виникає у випадках, визначених колізійними нормами або міжнародними договорами, коли відповідні приватноправові відносини тісно пов'язані з правопорядком іноземної держави. Питання застосування іноземного права є надзвичайно актуальним для забезпечення законних прав та інтересів учасників спору з іноземним елементом. Коректне визначення та реалізація належного права (українського або іноземного) впливають на справедливість судового рішення та на його відповідність вимогам міжнародного права. Неправильне застосування або незастосування належної правової норми може призвести до судової помилки та порушення принципу верховенства права. Водночас застосування іноземних правових норм супроводжується низкою об'єктивних труднощів, серед яких – мовні бар'єри, відмінності правових доктрин і категоріального апарату, а також недостатній рівень обізнаності суддів із конкретним іноземним правом. Усе це створює суттєві виклики для українських судів у процесі правозастосування. Указана ситуація потребує належного нормативного врегулювання, методологічного забезпечення та підвищення рівня професійної підготовки суддівського корпусу.

Не менш значущим елементом міжнародного цивільного процесу є інститут визнання та виконання іноземних судових рішень, який забезпечує продовження дії судового захисту за межами юрисдикції держави, що ухвалила рішення. Для України ця проблематика набуває особливої актуальності в контексті розширення міжнародних зобов'язань, інтеграції до європейського правового простору та зміцнення довіри до національної системи правосуддя.

Метою наукової публікації є комплексне дослідження проблем застосування норм іноземного права в українському міжнародному цивільному процесі з урахуванням нормативного регулювання, судової практики та доктринальних підходів. У центрі уваги – аналіз актуальних викликів, з якими стикаються національні суди під час встановлення та застосування змісту іноземного права, а також окреслення шляхів удосконалення правозастосовної практики в умовах зростаючої кількості транскордонних приватноправових спорів.

Завданням цього дослідження є:

- проаналізувати законодавче регулювання застосування іноземного права в Україні, насамперед положення Закону України «Про міжнародне приватне право» та процесуальних кодексів;
- охарактеризувати ключові труднощі, що виникають у судовій практиці під час з'ясування змісту норм іноземного права;
- визначити механізми, за допомогою яких суди можуть встановлювати зміст іноземного права, зокрема шляхом залучення експертів, міжнародної правової допомоги тощо;
- узагальнити наявну практику застосування іноземного права українськими судами;

– сформулювати пропозиції щодо підвищення ефективності та правової визначеності в процесі застосування норм іноземного права в національному правосудді.

Методологія цієї публікації ґрунтується на використанні сукупності загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження, що забезпечують комплексний і системний аналіз вибраної тематики.

Зокрема, застосовано: діалектичний метод (для виявлення взаємозв'язків між нормами міжнародного приватного права та процесуальними механізмами їх реалізації в Україні); системно-структурний метод (для дослідження елементів правового регулювання застосування іноземного права як цілісного інституту в межах міжнародного цивільного процесу); формально-юридичний метод (для аналізу законодавчих актів, зокрема Закону України «Про міжнародне приватне право», положень Цивільного та Господарського процесуальних кодексів, а також норм міжнародних договорів); порівняльно-правовий метод (для зіставлення українського підходу до застосування іноземного права з практикою інших держав та міжнародними стандартами); емпіричні методи (аналіз судової практики) – для виявлення тенденцій і труднощів, що виникають у правозастосуванні, а також для ілюстрації теоретичних положень конкретними прикладами з національної юрисдикції.

Застосування наведених методів дало можливість забезпечити всебічне вивчення проблематики, що досліджується, з урахуванням як теоретико-доктринального, так і практичного аспекту.

Виклад основного матеріалу. В Україні питання визначення права, що підлягає застосуванню до приватноправових відносин з іноземним елементом, врегульоване насамперед положеннями Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV (далі – Закон про МПрП). Цей нормативно-правовий акт встановлює систему колізійних норм – спеціальних юридичних правил, що визначають, право якої саме держави має застосовуватися до конкретного виду правовідносин у разі наявності іноземного елемента [1].

Закон передбачає можливість автономного вибору права сторонами (принцип *lex voluntatis*) у межах, визначених законом. Такий вибір сторін повинен бути чітко вираженим у тексті правочину або прямо впливати з його умов, змісту або характеру відносин, а також з інших релевантних обставин справи. Водночас такий вибір допускається лише щодо категорій правовідносин, у яких автономія волі сторін прямо дозволена законодавством. У випадках, коли сторони не здійснили вибір застосовного права або автономія волі обмежена, застосуванню підлягають імперативні колізійні норми, закріплені в Законі про МПрП, які визначають право найбільш тісно пов'язаної юрисдикції [2].

Водночас у разі, якщо сторони не здійснили вибір права або в певній категорії правовідносин такий вибір не допускається (наприклад, з огляду на їх публічно-правовий характер або обмеження автономії волі), застосуванню підлягають імперативні колізійні норми, встановлені Законом України «Про міжнародне приватне право». Зазначені норми визначають прив'язку відповідних правовідносин до правопорядку тієї чи іншої держави на підставі критерію найбільш тісного зв'язку або правового інтересу [4].

Так, відповідно до змісту зазначених колізійних норм:

- особистий статус фізичної особи визначається її особистим законом, що вичай є правом держави її громадянства або постійного місця проживання;

- зобов'язальні правовідносини регулюються правом, з яким правовідносини мають найбільш тісний зв'язок, або правом місця виконання зобов'язання, залежно від конкретної ситуації [4].

У спеціальних нормах Закону передбачено колізійні правила для різних категорій відносин, зокрема договірних, деліктних, сімейних, спадкових та інших. У кожному випадку за наявності іноземного елемента (наприклад, участі іноземної особи, розташування об'єкта правовідносин за межами України або виникнення юридично значущої події за кордоном) суд зобов'язаний перевірити, чи передбачено колізійною нормою Закону про МПрП або міжнародним договором застосування іноземного матеріального права до суті відповідного спору.

Українським законодавством передбачено, що в разі застосування іноземного права воно охоплює всі норми іноземного права, які регулюють відповідні відносини (тобто іноземне право застосовується в повному обсязі, а не фрагментарно) [3].

Причому сам факт, що певна норма іноземного права належить до публічно-правової сфери, не може слугувати підставою для відмови у її застосуванні, що вона стосується суті приватноправового спору [6]. Вказане положення 6 Закону про МПрП) гарантує, що всі матеріально-правові аспекти спору, відомчого іноземному праву, будуть розглянуті комплексно.

Водночас національне законодавство України передбачає правові механізми, які повинні сприяти запобігати застосуванню норм іноземного права, наслідки реалізації яких можуть суперечити основоположним засадам національного правопорядку.

Центральним інструментом такого запобігання виступає застереження про публічний порядок (*ordre public*).

Так, відповідно до статті 12 Закону України «Про міжнародне приватне право», норма права іноземної держави не застосовується у випадках, якщо її застосування призводить до наслідків, явно несумісних з основами правопорядку (публічним порядком) України. У таких випадках застосовується право, яке має найбільш тісний зв'язок із правовідносинами, а якщо таке право визначити або застосувати неможливо, застосовується право України [1]. Така колізійно-правова інструкція покликана забезпечити захист фундаментальних конституційних принципів, прав і свобод людини, засад правосуддя та інших базових елементів національного правопорядку.

У разі встановлення факту несумісності суд відмовляється від застосування повідної норми іноземного права та має замінити її на інше релевантне еріальне право, з яким правовідносини мають найбільш тісний зв'язок. Якщо становити таке право неможливо, суд застосовує право України.

Такий підхід забезпечує баланс між відкритістю правової системи до тосування іноземного права та необхідністю охорони суверенних цінностей національного правопорядку.

Відмова від застосування іноземного права з мотивів публічного порядку розглядається у праві України як винятковий захід і може бути обґрунтованою лише у випадках, коли наслідки застосування відповідної іноземної норми суперечать основоположним засадам українського правопорядку. Йдеться, зокрема, про ситуації, у яких реалізація іноземного права порушує фундаментальні принципи національного права, включно з конституційними гарантіями, засадами правосуддя, принципами справедливості, основами правової та моральної публічної етики [9].

Законодавство України не допускає застосування застереження про публічний порядок формально або з огляду лише на відмінність іноземної правової, політичної чи економічної системи від української. Така відмінність сама по собі не є достатньою підставою для виключення іноземного права. Застосування *ordre public* можливе лише за умови наявності очевидної та істотної несумісності результатів дії іноземної норми з базовими цінностями українського суспільства та правової системи [4].

Таким чином, застереження про публічний порядок має застосовуватися у виняткових випадках і тлумачитися обмежувально, з урахуванням принципу добросовісності сторін і загальної тенденції до гармонізації та уніфікації норм міжнародного приватного права. Його метою є недопущення грубого порушення основоположних засад національного правопорядку, а не створення штучних перешкод для застосування іноземного права або визнання іноземних судових рішень.

З огляду на це судова практика України формує підхід, за яким виняток публічного порядку використовується вкрай обмежено та з урахуванням конкретних обставин справи, щоб запобігти зловживанням і забезпечити справедливий баланс між суверенітетом правопорядку та правами сторін.

Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПКУ) та Господарський процесуальний кодекс України (ГПКУ) також містять норми, що визначають умови застосування іноземного права судом. Зокрема, сучасні редакції процесуальних кодексів встановлюють, що суд застосовує норми права інших країн лише у випадках, коли це передбачено законом України або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [6].

Таким чином, процесуальний закон відсилає до норм матеріального права, насамперед до положень Закону України «Про міжнародне приватне право» та міжнародних договорів України, які визначають підстави та порядок застосування іноземного права в національному судочинстві. Сам по собі факт розгляду справи українським судом не унеможливорює застосування іноземного права, якщо існує чітка правова підстава, встановлена колізійними нормами.

Водночас звернення до норм іноземного права в національному правозастосуванні мають переважно поодинокий характер, а усталена, систематизована судова практика із цього питання ще перебуває на стадії формування. Така ситуація обумовлюється низкою об'єктивних чинників, зокрема обмеженою кількістю правовідносин, у яких колізійні норми прямо виводять на іноземне право, а також наявністю значних процесуальних і організаційних труднощів, пов'язаних із встановленням його змісту та тлумаченням.

Разом із тим існуючі приклади успішного застосування іноземного права українськими судами свідчать про поступову інституційну адаптацію судової

системи до вимог міжнародного цивільного процесу. Показовим є, зокрема, приклад у справі № 904/2104/19, предметом якої став спір між банком-нерезидентом (як кредитором) та українським поручителем за договором поруки. Умовами договору сторони скористалися принципом автономії волі та передбачили застосування норм матеріального права Англії до всіх правовідносин, що виникають із цього договору [8].

Постановою Великої Палати Верховного Суду від 16 листопада 2021 року було підтверджено дійсність вибраного сторонами права. Суд роз'яснив, що в таких правовідносинах англійське право регулює не лише зміст та тлумачення договору поруки, а й усі його правові наслідки, включно зі строком дії зобов'язання як способу забезпечення та строком позовної давності за вимогами кредитора до поручителя [8].

Указане рішення є наочним прикладом послідовної реалізації колізійного механізму: у разі визначення іноземного права як застосовного національний суд зобов'язаний поширювати на спір усі релевантні норми відповідної правової системи, навіть якщо вони охоплюють інститути, що за українським правом визнаються імперативними або публічно-правовими. Такий підхід підтверджує відкритість національного правосуддя до міжнародної правової інтеграції та визнання пріоритету автономії волі сторін у транскордонних приватноправових відносинах.

Водночас, розглядаючи цю справу, Верховний Суд зіткнувся з необхідністю встановити зміст норм англійського права про поруку, що потребувало спеціальних знань. Суд зазначив, що Англія належить до системи загального права, де основними джерелами є судові прецеденти і правові звичаї, а отже, відсутній єдиний кодифікований акт про договір поруки [8]. Тому для правильного застосування англійського права національний суд мав дослідити прецедентні рішення та доктрину, залучивши висновки експертів у галузі англійського права.

Цей приклад наочно демонструє комплексність викликів, пов'язаних із застосуванням іноземного права: суд не тільки послідовно реалізував колізійну прив'язку до англійського права, а й мав організувати спеціальний процес з'ясування його змісту та належного тлумачення.

Стосовно процесуальних аспектів встановлення змісту норм іноземного права варто зазначити таке.

Відповідно до статті 8 Закону про МПРП, коли український суд застосовує право іноземної держави, він зобов'язаний встановити зміст його норм згідно з їхнім офіційним тлумаченням, практикою застосування та доктриною у відповідній державі [1]. Цей обов'язок покладено саме на суд, тобто суд діє за офіційним принципом (*ex officio*), з'ясовуючи іноземне право незалежно від активності сторін.

Верховний Суд України у своїй правовій позиції прямо зазначив, що встановлення змісту норм іноземного права здійснюється судом *ex officio*, тобто з ініціативи самого суду, незалежно від дій сторін у справі. Такий підхід зумовлений обов'язком суду застосовувати іноземне матеріальне право в разі, якщо на це прямо вказують колізійні норми або умови міжнародного договору, чинного для України, за наявності іноземного елемента у спірних правовідносинах [8].

Зазначена правова конструкція суттєво відрізняється від підходів, характерних для окремих іноземних юрисдикцій (зокрема, деяких країн загального права), у межах яких іноземне право розглядається як фактична обставина, що підлягає доказуванню сторонами. Натомість в українському цивільному та господарському процесі іноземне право розцінюється як питання права, а не факту, а отже, встановлення його змісту належить до процесуальних обов'язків суду [9].

Такий підхід відображає прагнення українського правосуддя до забезпечення повноцінної реалізації принципу правової визначеності, недопущення формального підходу до правозастосування у спорах з іноземним елементом та гарантування ефективного захисту прав і законних інтересів учасників таких правовідносин.

Законодавство України та судова практика окреслюють декілька шляхів отримання судом інформації про зміст норм іноземного права.

Так, згідно з ч. 2 ст. 8 Закону про МПРП, суд має право звернутися в установленому порядку до уповноважених органів чи установ як в Україні, так і за кордоном або залучити експертів з питань іноземного права [1].

Велика Палата Верховного Суду, узагальнюючи питання отримання судом інформації про зміст норм іноземного права, перелічила можливі механізми більш докладно. Зокрема, у рішенні Верховного Суду зазначено вісім способів отримання відомостей про іноземне право, які може використовувати суд: 1) самостійне дослідження і пошук суддею відповідних правових норм; 2) призначення експертного висновку (залучення експерта з права відповідної держави); 3) використання дипломатичних каналів (офіційний запит через МЗС чи посольство); 4) офіційний запит до Міністерства юстиції України; 5) отримання інформації через систему міжнародної правової допомоги (наприклад, на підставі договорів про правову допомогу); 6) обмін правовою інформацією з іноземними компетентними органами; 7) безпосередні контакти між судами різних держав (якщо передбачено домовленостями або практикою); 8) надання сторонами матеріалів про зміст іноземного права тощо [8].

Слід наголосити, що наведений перелік не є вичерпним, однак він демонструє широкий спектр інструментів, якими може користуватися суд під час встановлення змісту норм іноземного права. На практиці ж перевага надається найбільш ефективним і процесуально доцільним способам, що підтверджується аналізом судової практики.

У справах з іноземним елементом, у яких згідно з колізійними нормами підлягає застосуванню іноземне право, сторони наділені процесуальним правом сприяти суду у встановленні змісту відповідних норм.

Відповідно до частини третьої статті 8 Закону України «Про міжнародне приватне право», учасники процесу мають право подавати документи, які підтверджують зміст норм іноземного права, на які вони посилаються, а також в інший спосіб сприяти суду в з'ясуванні та правильному тлумаченні таких норм [1].

Зокрема, сторонами можуть бути подані: офіційні тексти нормативно-правових актів іноземної держави з належним перекладом українською мовою; письмові висновки фахівців з відповідного іноземного права (юристів-практиків

або науковців); витяги із судових рішень іноземних судів, що демонструють усталену практику застосування відповідної норми; доктринальні джерела (наукові публікації, коментарі, офіційні роз'яснення тощо).

Процесуальна активність у цьому аспекті особливо очікується від сторони, зацікавленої в застосуванні іноземного права, зокрема позивача, якщо позовні вимоги ґрунтуються на нормі іноземного права. Водночас відсутність вищевказаних документів не звільняє суд від обов'язку самостійно вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення змісту відповідного іноземного законодавства.

Чинне законодавство України не передбачає жодних санкцій або інших негативних правових наслідків для сторін у разі ненадання матеріалів про зміст іноземного права. Ба більше, відповідно до правової позиції Верховного Суду сам факт відсутності таких матеріалів не є підставою для автоматичного застосування права України. Лише після того, як суд вичерпає всі передбачені законом можливості для встановлення змісту іноземної норми (включно зі зверненням до компетентних органів, дипломатичних каналів, експертів тощо) і за умови, що ці дії не дали результату в розумний строк, допускається застосування права України як субсидіарного регулятора [9].

На практиці, попри наявність правових механізмів, встановлення змісту норм іноземного права нерідко супроводжується труднощами. Як слушно зауважують дослідники, сам факт необхідності застосування іноземного права не становить складності для національних судів – основна проблема полягає у достовірному, повному та правильному з'ясуванні його змісту, без чого ефективне правозастосування стає неможливим [4; 6].

Основними складнощами застосування іноземного права на практиці вбачаються такі:

1. *Відсутність детальної процедури та практики офіційних запитів.* Незважаючи навіть на те, що законом передбачена можливість суду звернутися до Мін'юсту України чи інших уповноважених органів за роз'ясненням іноземного права, на практиці цей механізм майже не використовується. Причина – відсутність підзаконних актів чи напрацьованого алгоритму (як саме здійснювати такі звернення, скільки це займе часу, хто готує відповідь та чи буде вона вичерпною). Судді з певною пересторогою ставляться до потенційної втрати часу та процесуальних строків, очікуючи на відповідь по дипломатичних каналах. Тому найпоширенішим способом є дослідження тих матеріалів про іноземне право, що подані самими учасниками процесу [4]. Зазвичай сторони (особливо коли йдеться про міжнародний бізнес-спір) зацікавлені надати суду максимальну інформацію: тексти законів з офіційним нотаріально засвідченим перекладом, копії судових рішень, довідки й висновки експертів тощо. Такий підхід прискорює процес, але породжує іншу проблему – чи завжди наданих документів достатньо для правильного розуміння й застосування іноземної норми?

2. *Необхідність тлумачення та системного аналізу норм іноземного права.* У практиці міжнародного цивільного процесу недостатньо лише перекладу тексту правової норми іноземної держави українською мовою для її належного застосування. Норма права функціонує в межах певної правової системи,

і її зміст, юридична сила, сфера дії, а також винятки із загального правила не можуть бути повністю з'ясовані без розуміння контексту, в якому вона діє. Судова й адміністративна практика, офіційні роз'яснення компетентних органів держави, право якої підлягає застосуванню, є невід'ємною частиною тлумачення цієї норми [4].

Українські суди, як засвідчує практика, усвідомлюють зазначену складність: наявність перекладеного тексту іноземного закону в матеріалах справи ще не гарантує його правильного тлумачення та належного застосування. Суд зобов'язаний встановити не лише формулювання норми, а і її значення у відповідній правовій системі. Це передбачає аналіз і тлумачення норми з урахуванням доктрини, судової практики, офіційних тлумачень, а в окремих випадках – і правової традиції [2].

З огляду на це застосування іноземного права потребує залучення спеціальних знань, а також співпраці з фахівцями у сфері іноземного права або правничими установами відповідної юрисдикції. Такий підхід забезпечує дотримання принципів правової визначеності, справедливості й ефективного судового захисту.

3. *Статус і допустимість експертних висновків щодо змісту норм іноземного права.* Долучення до матеріалів справи висновків експерта-правознавця є усталеною практикою у випадках, коли суд застосовує норми іноземного права. Зазвичай до суду подається письмовий висновок експерта (спеціаліста) у галузі права відповідної іноземної держави (найчастіше адвоката або науковця), компетентного у відповідній правовій системі. До таких висновків зазвичай додаються документи, що підтверджують кваліфікацію експерта, а також тексти нормативно-правових актів, судових рішень чи доктринальних джерел, на які він спирається. Цивільне процесуальне законодавство України прямо передбачає можливість залучення таких висновків. Зокрема, стаття 114 Цивільного процесуального кодексу України допускає подання суду висновку спеціаліста, у тому числі щодо змісту норм іноземного права [10]. У сучасній судовій практиці висновок експерта-правника виступає основним і процесуально допустимим засобом доведення змісту іноземного матеріального права за умови, що він є обґрунтованим, всебічним та підготовлений фахівцем, який володіє необхідними знаннями у сфері права відповідної держави. У разі подання кількох різних експертних висновків суд зобов'язаний здійснити їх критичну оцінку, зіставити наведені аргументи з іншими джерелами (текстами законів, офіційними перекладами, судовими рішеннями або роз'ясненнями компетентних органів) і лише після цього сформулювати власну правову позицію щодо змісту та застосування відповідної іноземної норми.

4. *Часові та процедурні виклики.* Встановлення змісту норм іноземного права часто є тривалим і складним процесом, що може призвести до істотного збільшення строків розгляду справи. У зв'язку із цим постає питання дотримання принципу розумного строку судового провадження. Частина четверта статті 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» передбачає, що у випадку, коли після спливу розумного строку зміст іноземного права не встановлено, суд має право застосувати право України. Однак поняття «розумного строку» має оціночний характер, що покладає на суд обов'язок забезпечити баланс між

ретельним дослідженням змісту іноземного права та недопущенням надмірного затягування процесу. З одного боку, суд не повинен відмовлятися від застосування іноземної норми лише через складність її встановлення чи перекладу; з іншого – неприпустимим є безпідставне відкладення розгляду справи в очікуванні відповіді від іноземних органів або завершення експертних процедур.

Оптимальним підходом у таких випадках є паралельне використання кількох процесуальних інструментів: одночасне витребування матеріалів від сторін, звернення із запитом до компетентного органу через Міністерство юстиції України та призначення експертизи з питань змісту іноземного права. Якщо ж існують об'єктивні підстави вважати, що офіційний запит потребуватиме надмірного часу або його результат є непевним, суд може обґрунтовано покластися на письмові експертні висновки та документи, подані сторонами, за умови їх належної оцінки відповідно до принципів змагальності та добросовісності.

В українській практиці траплялися ситуації, коли суд першої інстанції, не отримавши швидко інформації про іноземне право, ухвалював рішення на підставі свого (українського) закону, а потім апеляція скасовувала таке рішення через порушення колізійної норми [7]. Усе це вказує на важливість належної аргументації суду: якщо контракти чи інші документи явно вимагають застосування іноземного права, суд зобов'язаний чітко зафіксувати, які саме кроки він зробив для його встановлення, і лише в разі об'єктивної неможливості – обґрунтувати застосування права України.

5. *Перегляд судових рішень, постановлених за іноземним правом.* Цікавий юридичний нюанс полягає в тому, що раніше (до судової реформи 2017 р.) закон обмежував можливості Верховного Суду переглядати рішення, ухвалені за нормами іноземного права. Формально підставою для допуску справи до Верховного Суду було неоднакове застосування норм матеріального чи процесуального права України, а якщо рішення ґрунтувалося лише на іноземному праві, такі підстави не виникали [5].

Відповідна ситуація означала, що помилки в застосуванні іноземного права могли залишитися невиправленими найвищою судовою інстанцією. Експерти пропонували розширити перелік підстав перегляду, зокрема передбачити випадки, коли висновки суду щодо іноземного права суперечать висновкам судів тієї держави (тобто допущене неправильне тлумачення чужого права) [3]. Зараз, після реформування, функції касаційного перегляду здійснює оновлений Верховний Суд, і практично питання виправлення помилок у застосуванні іноземного права вирішується в межах звичайної апеляції / касації. У правозастосуванні це залишається рідкісним випадком, однак важливо розуміти: забезпечення єдності практики у таких справах – теж виклик, який потребує формування прецедентів Великої Палати Верховного Суду або правових висновків касаційних судів. Поступово такі прецеденти з'являються (як згадана вище постанова Великої Палати Верховного Суду 2021 р.), створюючи орієнтири для нижчих інстанцій [8].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що процесуальний механізм застосування іноземного права в Україні, попри наявність нормативного регулювання, перебуває на етапі становлення та поступового формування усталеної судової практики.

Українські суди демонструють готовність і спроможність до застосування іноземного права відповідно до колізійних норм, проте стикаються з низкою об'єктивних труднощів інституційного характеру.

Зокрема, в Україні відсутній централізований державний реєстр автентичних або офіційно завірених перекладів законодавства іноземних держав, що ускладнює доступ до достовірної правової інформації. Крім того, не існує належним чином урегульованого механізму оперативного отримання нормативно-правових актів і тлумачень норм іноземного права через офіційні канали взаємодії міждержавного або міжсудового характеру.

У цих умовах важливою практикою є активна співпраця суду та сторін у процесі, зокрема в частині збору, подання й оцінки доказів щодо змісту іноземного права. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» [1], обов'язок доведення змісту іноземного права покладається зазвичай на сторону, яка на нього посилається. У разі наявності сумнівів суд має право звернутися до фахових експертів, компетентних органів або дипломатичних представництв.

Забезпечення балансу між формальним дотриманням вимоги щодо застосування належного (іноземного) права та забезпеченням обґрунтованості судового рішення є пріоритетним завданням для судової системи України. Лише така збалансована позиція може гарантувати справедливості судового розгляду, правову визначеність та відповідність судових рішень як національному, так і міжнародному правовому стандарту.

Висновки та пропозиції. Застосування судами України норм іноземного права є складним, але невід'ємним елементом сучасного міжнародного цивільного процесу, який вимагає високого рівня правової культури, професійної підготовки суддів та чіткого нормативного врегулювання. Закон України «Про міжнародне приватне право» сформував фундаментальну колізійно-правову базу, яка дає змогу визначати право, що підлягає застосуванню до приватноправових відносин з іноземним елементом, на основі поєднання принципу автономії волі сторін та імперативних норм, що забезпечують публічний інтерес і правову стабільність.

Визначено, що головним завданням суду в таких справах є не лише формальне застосування колізійної норми, а й забезпечення реальної можливості реалізації іноземного права відповідно до його автентичного змісту. При цьому суд зобов'язаний діяти *ex officio*, встановлюючи норми іноземного права з урахуванням їх офіційного тлумачення, доктрини та практики застосування у відповідній державі. Такий підхід відображає європейські стандарти правосуддя і сприяє підвищенню рівня правової визначеності та справедливості судового розгляду.

Дослідження підтвердило, що на практиці українські суди стикаються з низкою інституційних і процесуальних труднощів – від відсутності єдиного механізму отримання інформації про іноземне право до обмеженої практики використання експертних висновків і офіційних запитів через дипломатичні канали. З огляду на це одним із ключових напрямів удосконалення має стати створення централізованої системи обміну правовою інформацією, упровадження методичних рекомендацій щодо встановлення змісту іноземного права, а також розвиток міждержавного судового співробітництва.

Особливу роль у забезпеченні правової безпеки відіграє застереження про публічний порядок (*ordre public*), яке виконує функцію запобіжника проти застосування норм, несумісних з основами українського правопорядку. Проте його застосування повинно мати винятковий характер і здійснюватися з урахуванням принципів добросовісності, пропорційності та поваги до автономії волі сторін.

Отже, застосування іноземного права в українському судочинстві поступово трансформується з поодинокого явища на сталу правозастосовну практику, що демонструє готовність національної правової системи до інтеграції у міжнародний правовий простір. Подальший розвиток цього інституту потребує вдосконалення законодавчого регулювання, уніфікації судової практики та підвищення кваліфікації суддів у сфері міжнародного приватного права, що сприятиме утвердженню в Україні європейських стандартів правосуддя, правової визначеності та довіри до судової системи.

Список використаної літератури

1. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV зі змінами та доповненнями; станом на 31.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15> (дата звернення: 27.11.2025).
2. Чи можуть українські суди застосовувати норми права інших країн [Електронний ресурс]. 28.01.2025. URL: <https://univd.edu.ua/uk/news/22279> (дата звернення: 27.11.2025).
3. Кальова А. Правовідносини з іноземним елементом : ВП ВС висловилися щодо принципу автономії волі [Електронний ресурс]. 30.12.2021. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/224909-pravovidnosini-z-inozemnim-elementom-vp-vs-visloviлися-schodo-printsipu-autonomiyi-voli> (дата звернення: 27.11.2025).
4. Левіцький Є. Проблеми застосування судами іноземного права. *Юридична газета*. 2016. № 39 (537), 26 верес. [Електронний ресурс]. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/problemi-zastosuvannya-sudami-inozemnogo-prava.html> (дата звернення: 27.11.2025).
5. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Про практику розгляду судами цивільних справ з іноземним елементом : лист від 16.05.2013 № 24-754/0/4-13 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-754740-13> (дата звернення: 27.11.2025).
6. Клян А. Застосування українськими судами іноземного права. *GOLAW*. 15 листоп. 2021. [Електронний ресурс]. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/zastosuvannya-ukrayinskimi-sudami-inozemnogo-prava> (дата звернення: 27.11.2025).
7. Огляд КЦС Верховного Суду щодо застосування Закону України «Про міжнародне приватне право». 18 черв. 2025 р. [Електронний ресурс]. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/info_anons_daidgest_oglyad/1832189 (дата звернення: 27.11.2025).
8. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 16 листопада 2021 року у справі №904/2104/19, провадження №12-57гс21 [Електронний ресурс]. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=101990860&red=100003ccf2c9d04ddf8a6ee7368aa525897cc5&d=5> (дата звернення: 27.11.2025).
9. Міжнародне приватне право : навч. посіб. / К. Р. Резворович, М. П. Юніна, М. М. Фролов [та ін.] ; за заг. ред. К. Р. Резворович. Дніпро : Дніпровський держ. ун-т внутр. справ, 2024. 92 с. ISBN 978-617-560-054-2 [Електронний ресурс]. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15745/1/макет_МПП-Посібник.pdf (дата звернення: 27.11.2025).
10. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV зі змінами та доповненнями; станом на 17.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 27.11.2025).

References

1. Pro mizhnarodne pryvatne pravo: Zakon Ukrayiny vid 23.06.2005 № 2709-IV zi zminamy ta dopovnennyamy; stanom na 31.10.2025 [On Private International Law: Law of Ukraine of 23.06.2005 No 2709-IV, with amendments; as of 31.10.2025]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15> (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
2. Can Ukrainian courts apply the legal norms of other countries? (2025, January 28). [Electronic resource]. URL: <https://univd.edu.ua/uk/news/22279> (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
3. Kaliova, A. (2021, December 30). Legal relations with a foreign element: The Grand Chamber of the Supreme Court expressed its position regarding the principle of autonomy of will [Electronic resource]. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/224909-pravovidnosini-z-inozemnim-elementom-vp-vs-vislovilasya-schodo-printsipu-avtonomiyi-voli> (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
4. Levytskyi, Ye. (2016, September 26). Problems of the Application of Foreign Law by Courts [Electronic resource]. *Yurydychna hazeta*, 39 (537). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/problemi-zastosuvannya-sudami-inozemnogo-prava.html> (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
5. Vyshchyi spetsializovanyi sud Ukrayiny z rozglyadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav (2013, May 16). Pro praktyku rozglyadu sudamy tsyvilnykh sprav z inozemnym elementom: Lyst № 24-754/0/4-13 [On the Practice of Civil Cases with a Foreign Element: Letter No. 24-754/0/4-13] [Electronic resource]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-754740-13> (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
6. Klyan, A. (2021, November 15). Zastosuvannya ukrayinskymy sudamy inozemnoho prava [The Application of Foreign Law by Ukrainian Courts] [Electronic resource]. GOLAW. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/zastosuvannya-ukrayinskimi-sudami-inozemnogo-prava> (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
7. Ohliad KTS Verkhovnoho Sudu shchodo zastosuvannya Zakonu Ukrayiny “Pro mizhnarodne pryvatne pravo” [Overview of the Judicial Council of the Supreme Court on the Application of the Law of Ukraine ‘On Private International Law’] (2025, June 18) [Electronic resource]. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/info_anons_daidgest_oglyad/1832189 (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
8. Velyka Palata Verkhovnoho Sudu (2021, November 16). Postanova u spravi № 904/2104/19, provadzhennia № 12-57gs21 [Decision in case No. 904/2104/19, proceeding No. 12-57gs21] [Electronic resource]. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=101990860&red=100003ccf2c9d04ddf8a6ee7368aa525897cc5&d=5> (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
9. Rezvorovych, K. R., Yunina, M. P., Frolov, M. M., et al. (2024). Mizhnarodne pryvatne pravo: navch. posib. [Private International Law: Textbook] (K. R. Rezvorovych, Ed.) [Electronic resource]. Dnipro: Dniprovskiy derzh. un-t vnutr. sprav. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15745/1/макет_МПП-Посібник.pdf (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
10. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 18.03.2004 № 1618-IV zi zminamy ta dopovnennyamy; stanom na 17.07.2025 [Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of 18.03.2004 No. 1618-IV, with amendments; as of 17.07.2025]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 28.11.2025

Дата прийняття статті: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

L. M. Tokarchuk, Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine, Dean of the Faculty of Economics and Law
Odesa I. I. Mechnikov National University
Department of Civil Law Disciplines
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: zilkovska@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2202-5300>

APPLICATION OF FOREIGN LAW BY UKRAINIAN COURTS: CHALLENGES OF LEGAL ENFORCEMENT

Summary

The article provides a comprehensive study of the theoretical and practical aspects of the application of foreign law by Ukrainian courts within the framework of international civil procedure. The relevance of the topic is emphasized by the growing number of civil cases involving a “foreign element,” in which courts must determine the content, scope, and admissibility of legal norms of other jurisdictions. It is established that the legal regulation of these issues is based on the provisions of the Law of Ukraine “On Private International Law”, the Civil Procedure Code of Ukraine, and international treaties to which Ukraine is a party.

The essence of the conflict-of-law mechanism for determining the applicable law is revealed as one that ensures a balance between the autonomy of the parties and the need to respect the mandatory provisions of national legislation. Particular attention is devoted to the principle of party autonomy in the choice of applicable law, the public policy clause (*ordre public*) as a safeguard of the fundamental constitutional order and human rights and freedoms, as well as to defining the limits of the influence of mandatory conflict-of-law rules in international private proceedings.

A separate section is devoted to the analysis of judicial practice concerning the determination of the content of foreign law. The procedural duties of the court and the parties in this process are identified, including the obligation of the court to act *ex officio* when there are grounds for the application of foreign law. The article examines the involvement of legal experts, the use of official requests, the submission of documentary evidence by the parties, and the evaluation of proofs regarding the content of foreign legislation. It is established that the main challenges remain the duration of information-gathering procedures, language barriers, and the inconsistent judicial assessment of expert opinions.

The study demonstrates that the application of foreign law represents an important manifestation of the integration of the Ukrainian judicial system into the global legal space. Ukrainian courts are gradually developing consistent practice in this sphere, reflecting an increase in legal culture and professional competence. At the same time, the article highlights the need to improve methodological approaches to the interpretation and application of foreign law, to strengthen international judicial cooperation, to enhance the professional training of judges in private international law, and to harmonize national legislation with universal and European standards of justice.

Keywords: foreign law; private international law; international civil procedure; party autonomy; mandatory conflict-of-law rules; public policy (*ordre public*); judicial practice; legal certainty; effective judicial protection; harmonization of legislation; interstate cooperation.